

УДК 172:37.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-29>**Тетяна ТВЕРДОХЛІБ,***orcid.org/0000-0001-5261-0394*

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) *tst.khnpu@gmail.com***Наталія СКРИПНИК,***orcid.org/0000-0002-8208-3019*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
(Харків, Україна) *skrypnykns@gmail.com*

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито академічну доброчесність як складник громадянського виховання здобувачів вищої та загальної середньої освіти. Авторами у загальних рисах охарактеризовано основні напрями громадянського виховання (морально-етичний, історико-патріотичний, політико-правовий, екологічний, інформаційний, інтекультурний). Визначено, що формування академічних чеснот здобувачів освіти повинно відбуватися переважно в межах морально-етичного напрямку громадянського виховання і має охоплювати навчання на рівнях початкової, базової середньої та профільної освіти у закладах загальної середньої освіти, а також на початковому, бакалаврському, магістерському, освітньо-науковому/освітньо-творчому рівнях вищої освіти у закладах вищої освіти.

У дослідженні проаналізовано результати анкетування студентів II курсу факультету мистецтв, факультету іноземної філології, українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та механічного факультету Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Установлено, що означені результати підтверджують інформацію, представлену у звіті «Огляди Організації економічного співробітництва і розвитку на тему доброчесності в освіті: Україна – 2017», у групових інтерв'ю з батьками та педагогами старших класів (2018), у підсумках проведення віртуального круглого столу «Академічна доброчесність у загальній середній освіті» (2018). Особлива увага в ході опитування студентів зверталася на питання поширення плагиату, списування, застосування збірників «Готові домашні завдання» у той період, коли вони були учнями закладів загальної середньої освіти. Також анкетування було орієнтоване на з'ясування особливостей діяльності педагогічного персоналу, спрямованої на формування академічної доброчесності учнів.

У статті наголошується на необхідності стимулювання сучасної середньої школи до створення ефективної системи забезпечення академічної доброчесності здобувачів, надання їй допомоги у цьому педагогічними закладами вищої освіти.

Ключові слова: академічна доброчесність, громадянське виховання, заклад загальної середньої освіти, заклад вищої освіти, студент, учень.

Tetiana TVERDOKHLIB,*orcid.org/0000-0001-5261-0394*

Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Educology and Innovative Pedagogy

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) *tst.khnpu@gmail.com***Nataliia SKRYPNYK,***orcid.org/0000-0002-8208-3019*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Kharkiv National Automobile and Highway University

(Kharkiv, Ukraine) *skrypnykns@gmail.com*

ACADEMIC INTEGRITY IN THE CONTEXT OF CIVIC EDUCATION OF STUDENTS IN HIGHER AND GENERAL SECONDARY EDUCATION

Academic integrity is considered in the article as a component of civic education of students in higher and general secondary education. The authors generally describe the main areas of civic education (moral and ethical, historical and

patriotic, political and legal, environmental, information, intercultural). It is determined that the formation of academic integrity of students should take place mainly within the moral and ethical area of civic education and should include education at such levels as primary, basic secondary and specialized education in institutions of general secondary education, as well as primary, bachelor, master, educational and scientific / educational and creative levels of higher education in institutions of higher education.

The study analyzes the results of survey of 2nd year students of the Faculty of Arts, Faculty of Foreign Philology and the Ukrainian Language and Literature Faculty of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University and the Mechanical Faculty of Kharkiv National Automobile and Highway University. It is determined that these results confirm the information presented in the report "Reviews of the Organization for Economic Cooperation and Development on Integrity in Education: Ukraine 2017", in group interviews with parents and teachers of senior school (2018), in the results of the Academic Integrity in General Secondary Education virtual roundtable (2018). Special attention during the survey of students was paid to the issue of spreading plagiarism, copying, using Ready Homework collections in the period when they were students of institutions of general secondary education. The survey was also aimed at clarifying the specifics of the activities of teaching staff oriented towards forming the academic integrity of students.

The article emphasizes the need to stimulate the modern school to create an effective system of ensuring the academic integrity of students, to assist it in this by pedagogical institutions of higher education.

Key words: *academic integrity, civic education, institution of general secondary education, higher education, student, pupil.*

Постановка проблеми. Однією з нагальних проблем сучасної вищої та середньої школи є питання впровадження ефективної системи забезпечення академічної доброчесності здобувачів освіти, необхідності виховання академічно чесних учнів та студентів. Актуальність проблеми засвідчується значною увагою до неї в Законі України «Про вищу освіту» (2014), Законі України «Про освіту» (2017), Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020), затребуваністю заходів, передбачених проектом «Ініціатива академічної доброчесності та якості освіти». У закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) і закладах вищої освіти (ЗВО) формування академічних чеснот здобувачів відбувається переважно в межах морального виховання, хоча значний потенціал для цього також має громадянське. Сьогодні реалізація академічної доброчесності в контексті громадянського виховання здобувачів вищої та загальної середньої освіти потребує окремої уваги науковців.

Аналіз досліджень. Питання громадянського виховання учнівства та студентства в останнє десятиліття було предметом різнобічної уваги дослідників. Специфіку громадянського виховання та формування громадянських якостей особистості висвітлено у науковому доробку І. Бега, О. Вишневецького, П. Вербицької, С. Золотухіної, В. Кременя, Г. Пономарьової, О. Сухомлинської, М. Шимановського, С. Якименка та ін. Проблему громадянської освіти представлено у розвідках Р. Арцишевського, Н. Бібік, В. Громого, П. Кендзор, В. Оржехівського, О. Пометун, М. Рагозіна, С. Рябова, І. Тараненко та ін. Вивчення особливостей громадянського виховання в ретроспективі здійснювали О. Бенц, М. Заплетнюк, О. Кафарська, У. Кецик, І. Кучинська, О. Рацул, С. Ткачов та ін. Значні напрацювання присвячено вихованню громадянських якостей учнів

ЗЗСО в освітньому процесі (А. Бекірова, П. Волошина, Н. Дерев'янка, Л. Корінна, Л. Момотюк, Н. Нікітіна та ін.) та позакласній, позашкільній діяльності (М. Бабкіна, Н. Коваль, О. Кошопал, Г. Ломакіна, Т. Мальцева, О. Роговець, І. Сахневич, О. Стаєнна, І. Чепіга та ін.). О. Абрамчук, О. Алексєєва, Р. Антонюк, Т. Белавіна, В. Бутенко, В. Курок, П. Ігнатенко у своїх працях розглядали різні аспекти проблеми громадянського виховання студентської молоді. Значно менша кількість наукових праць стосується питання формування академічної доброчесності студентів (А. Артюхов, Н. Батечко, Н. Гапон, А. Дурдас, Ю. Калиновський, Т.Фініков, В. Турчиновський та деякі інші) та учнів (О. Пишко, Т. Ремех, І. Шліхта, Н. Шліхта). Аналіз окресленого наукового доробку засвідчує, що проблема формування академічної доброчесності здобувачів вищої та загальної середньої освіти як компонент громадянського виховання є недостатньо дослідженою.

Мета статті – розкрити академічну доброчесність як складник морально-етичного напрямку громадянського виховання здобувачів вищої та загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Громадянське виховання як один із головних напрямів виховання здобувачів освіти реалізується в сучасних закладах освіти України усіх рівнів. Водночас його провадження не обмежується формальною освітою, «Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні» (2018) передбачається, що воно має відбуватися також в умовах неформальної та інформальної освіти.

Вивчення «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» засвідчує, що тлумачення громадянської освіти у документі є тотожним загальноприйнятому трактуванню громадянського виховання. Цілісність змісту громадянського виховання забезпечується реалізацією основних його

напрямів. Ми погоджуємося з П. Вербицькою, яка виокремлює морально-етичний, історико-патріотичний, політико-правовий, екологічний, інформаційний, інтеркультурний напрями. Метою реалізації морально-етичного є усвідомлення особистістю цінностей сучасного суспільства, громадянських ідеалів, засвоєння етичних норм, набуття і розвиток моральних якостей, формування громадянської відповідальності. Історико-патріотичний напрям передбачає засвоєння особистістю знань з історії та культури власного народу, ознайомлення з його традиціями державотворення та формування громадянського суспільства, історичними фактами щодо зразкового виконання громадянського обов'язку. Наслідком проведення заходів, передбачених політико-правовим напрямом громадянського виховання, є ознайомлення здобувачів освіти з правами, свободами та механізмами їх реалізації в суспільному житті, розуміння здобувачами необхідності виконання громадянських і конституційних обов'язків, залучення до суспільних процесів і політичних подій. Екологічний напрям спрямований на формування екологічної культури учнівства та студентства, усвідомлення ними сучасних екологічних проблем і загроз, розуміння важливості вирішення означених проблем як для всього людства, так і для окремої особистості, усвідомлення індивідуальної відповідальності за стан довкілля, вироблення вмінь і навичок екологічно грамотної поведінки. Інформаційний напрям громадянського виховання орієнтований на забезпечення поінформованості здобувачів освіти з питань державного та суспільного життя, їхньої здатності використовувати інформацію в сучасних умовах, уміння критично аналізувати інформацію з різних джерел та взаємодіяти із засобами масової інформації. Інтеркультурний напрям націлений на опанування учнями та студентською молоддю сукупності знань, умінь і навичок, які необхідні для життя у мультикультурному суспільстві, керуючись принципами толерантності, здійснення ефективної комунікації; виховання культури соціальних стосунків і взаємодії (Вербицька, 2010: 19).

У «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» визначено, що одним з основних результатів реалізації змістових напрямів громадянської освіти є створення освітнього середовища, яке ґрунтується на повазі до демократії і прав людини, відповідальності за власні та колективні рішення, принципах академічної доброчесності (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018).

У ЗЗСО і ЗВО формування академічної доброчесності учнівства та студентства відбувається переважно в межах морально-етичного напрямку

громадянського виховання. Саме ним передбачається спрямованість на усвідомлення здобувачами суспільної цінності якісної освіти кожного громадянина, освіченості як складника громадянських ідеалів, моральних академічних якостей, засвоєння етичних норм поведінки суб'єктів освітнього процесу, громадянської відповідальності за результати власної навчальної діяльності.

Формування академічної доброчесності учнівства як складника громадянського виховання має розпочинатися з перших років навчання дитини в ЗЗСО. Завдання діяльності першого вчителя – не лише навчити школяра вчитися, а й представити навчальну діяльність учня початкової школи як його громадянський обов'язок, допомогти усвідомити значення його навчальної праці для розвитку суспільства. Завершуючи навчання на рівні початкової освіти, здобувач має сприймати списування та академічний плагіат як прояви шахрайства.

На рівні базової середньої та профільної освіти дотримання академічної доброчесності школярами виступає не лише запорукою здобуття якісної загальної середньої освіти, а й важливою умовою ефективної підготовки до здобуття професійної та вищої освіти. У цей період шкільного життя реалізується система заходів, спрямованих на засвоєння фундаментальних цінностей академічної доброчесності (чесності, довіри, справедливості, поваги, відповідальності, мужності) як компонентів громадянської культури особистості. Передбачається необхідність усвідомлення учнями академічної доброчесності як головного принципу взаємовідносин членів шкільної спільноти, за недотримання якого нормативними актами міжнародного, загальноєвропейського значення та України передбачається відповідальність.

Запровадження ефективної системи формування академічної доброчесності учнів ЗЗСО на рівнях базової середньої та профільної освіти має сприяти організації життєдіяльності підлітків і молоді, яка спрямована на виконання соціального замовлення суспільства: формування громадянина з високою демократичною культурою, здатного до соціальної творчості, інновацій, який вміє діяти в інтересах особистості і суспільства. Громадянське виховання як цілеспрямована діяльність покликане формувати в учнів почуття відповідальності за долю Батьківщини, народу, виявлене в прагненні присвячувати навчальну працю, здібності зміцненню її могутності і розквіту. Саме відповідальне ставлення до навчання, усвідомлений вибір професії, робочого місця характеризують конкретного учня як громадянина, патріота. Заходи, спрямовані на формування академічної

доброчесності учнів, допомагають учневі стати повноцінним громадянином, який реалізуватиме свої таланти через вибрану професію на благо суспільства. Орієнтація на професійну діяльність і вибір професійного майбутнього – найважливіші складники готовності до продовження навчання, побудови кар'єри і реалізації своєї громадянської позиції. У зв'язку із цим удалий професійний вибір розглядається як показник результативності громадянського виховання учнів.

У ЗВО за умови результативності діяльності школи в аспекті формування академічної доброчесності школярів така діяльність має продовжуватися і сприяти розвитку законослухняності й академічної правосвідомості студентів, їхніх професійно значущих якостей, умінь і готовності до активності в різних сферах життя соціуму.

Залучення здобувачів вищої освіти поряд із навчальною до навчально-дослідницької та науково-дослідницької діяльності зумовлює активізацію роботи викладачів, спрямованої на попередження плагіату, фабрикації та фальсифікації в студентських працях. Важливим є акцентування уваги, що у сучасній суспільній свідомості наука – не лише двигун прогресу, а й суддя вищої категорії. При цьому дотримання принципів етики в науковій діяльності – необхідна умова для збереження довіри суспільства до наукових досягнень. Молодий науковець, який володіє громадянською компетентністю, розуміє, що дослідження низької якості – це не лише загроза для авторитету дослідника в науковій спільноті, а й розповсюдження хибних наукових знань, відсутність практичної користі для розвитку економіки, прямі збитки для держави, якщо вона фінансувала його навчання в аспірантурі чи докторантурі.

В. Курок, досліджуючи питання громадянської позиції майбутніх фахівців, обґрунтовує фахову позицію як важливий її складник. Означена позиція особистості, за твердженням науковця, виявляється через її самосвідомість, певний рівень ідентичності у професійному середовищі. Мається на увазі ідентичність, яку їй удалося здобути в умовах дуальної освіти або під час виробничої практики. Завдяки цій позиції людина набуває психологічних установок, які потрібні для майбутньої професійної діяльності. Фахова позиція студента також охоплює систему уявлень і переконань, ціннісних орієнтирів і готовності майбутнього фахівця успішно й оптимальними шляхами вирішувати професійні завдання (Курок, 2018: 240). До представленої системи також мають входити академічні чесноти, які не лише сприятимуть високому рівню опанування професійних ком-

петентностей, а й забезпечать результативність фахового вдосконалення в межах освіти дорослих та самоосвіти.

Необхідно зауважити, що в сучасних умовах розвитку української освіти недостатньо приділяється уваги формуванню академічної доброчесності учнів та студентів. Сьогодні питання академічної доброчесності належним чином не представлені ні в межах морального, ні в межах громадянського виховання. Головною перешкодою для здійснення якісної освіти в ЗВО є низький рівень сформованості академічних чеснот абітурієнтів. Значні проблеми з роботою, спрямованою на формування академічної доброчесності здобувачів загальної середньої освіти, підтверджуються матеріалами звіту «Огляди Організації економічного співробітництва і розвитку на тему доброчесності в освіті: Україна – 2017», результатами групових інтерв'ю з батьками та педагогами старших класів (2018), підсумками проведення віртуального круглого столу «Академічна доброчесність у загальній середній освіті» (2018), що докладно висвітлюються у праці «Виховуємо академічну доброчесність в школі: методичні вказівки для вчителів» за авторством Н. Шліхти та І. Шліхта (Шліхта, Шліхта, 2019: 15–17). Також означені проблеми засвідчуються результатами проведеного нами у березні-квітні 2021 р. анкетування студентів II курсу бакалаврату, які навчаються на факультеті мистецтв, факультеті іноземної філології, українському мовно-літературному факультеті Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та механічному факультеті Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. І хоча результати такого анкетування студентів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди у загальних рисах представлені в науковому есе (Твердохліб, 2021), проте долучення до опитування студентів Харківського національного автомобільно-дорожнього університету забезпечило більшу репрезентативність вибірки і зумовило необхідність докладного висвітлення результатів.

Анкетування, до якого було залучено 118 здобувачів вищої освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, передбачало низку питань, що стосувалися особливостей їхнього навчання у школі. Аналіз відповідей респондентів дав змогу встановити, що вчителі не ознайомлювали більшість із них із суттю поняття «академічна доброчесність».

Таблиця 1

Результати анкетування студентів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди і Харківського національного автомобільно-дорожнього університету з блоку питань «Списування у ЗЗСО»

Зміст питання	Відповіді респондентів			
	Так, усі вчителі	Більшість з учителів	Деякі з учителів	Учителі такого не практикували
Чи проводили вчителі роз'яснювальну роботу щодо шкідливості списування?	22%	23,7%	37,3%	17%
Чи наголошували вчителі перед проведенням самостійних і контрольних робіт на неприпустимості списування, розповідали про можливі негативні наслідки у разі виявлення такого шахрайства (зниження оцінки, перекладання тощо)	31,4%	53,4%	11%	4,2%
Чи були у школі, де Ви навчалися, вчителі, які створювали умови для списування учнів (займалися заповненням журналів, перевіркою зошитів, виходили з класу тощо)?	—	3,4%	85,6%	11%

Вивчення відповідей на блок питань, пов'язаних із попередженням і боротьбою з плагіатом у ЗЗСО, засвідчило неефективність або відсутність такої діяльності. Лише у 50% шкіл, в яких раніше навчалися студенти, більшість або всі вчителі, задаючи підготовку реферату, доповіді, презентації, наголошували на обов'язковості зазначення джерел, з яких була використана інформація, запозичені ілюстрації, наполягали на обов'язковості посилань у тексті. 43,2% респондентів, знайшовши в Інтернеті твір, есе, інше виконане творче завдання на тему, яку було задано в ЗЗСО, їх списували частково або повністю і видавали за свої. Ще 25,4% стверджують, що самі плагіатом не займалися, але так практикували їхні однокласники.

Частина питань анкети також було присвячено проблемі списування у школі. Питання і відповіді на них презентовано в табл. 1.

На основі аналізу результатів можемо стверджувати, що в сучасних ЗЗСО недостатньо здійснюється робота, спрямована на попередження та унеможливлення списування школярів.

Дуже близькою до питання списування учнів є проблема застосування посібників «Готові домашні завдання» (ГДЗ). Ці посібники ніколи не використовували лише 9,2% респондентів, інколи користувалися з окремих предметів – 68%, постійно застосовували з деяких предметів – 22,8%. Головними причинами застосування ГДЗ колишні учні назвали нерозуміння навчального матеріалу з предмету, незважаючи на власні намагання опанувати його (56,8%), дефіцит часу, оскільки були перевантажені завданнями з різних предметів (33,9%), а також небажання

вивчати предмет, лінх (9,3%). Нерозуміння і завантаженість навчальною роботою як основні причини переписування готових домашніх завдань свідчать про кризові явища в загальній середній освіті. Реалізація політики академічної доброчесності в ЗЗСО поряд з іншими прогресивними заходами, які передбачає впровадження Нової української школи, має сприяти подоланню цієї кризи.

Висновки. Таким чином, формування академічної доброчесності здобувачів освіти може передбачатися моральним та громадянським вихованням. Під час здійснення громадянського виховання увага акцентується на навчанні як громадянському обов'язку учнівства та студентства, на відповідальності за якість власної освіти не лише перед собою, родиною, а й перед суспільством, державою. Формування академічних чеснот здобувачів освіти відбувається переважно в межах морально-етичного напрямку громадянського виховання і має охоплювати навчання на рівнях початкової, базової середньої та профільної освіти ЗЗСО, початковому, бакалаврському, магістерському, освітньо-науковому/освітньо-творчому рівнях вищої освіти у ЗВО. Недостатня увага впровадженню ідей академічної доброчесності в практику ЗЗСО є істотною перешкодою для формування академічної доброчесності студентів і підтверджується дослідженнями громадських організацій, а також результатами авторського анкетування. Така ситуація вимагає стимулювання сучасної школи до створення ефективної системи забезпечення академічної доброчесності здобувачів, надання їй допомоги педагогічними ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип. 20(1). С. 6–11. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20(1)_3).
2. Вербицька П. В. Теоретико-методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 ; Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2010. 40 с.
3. Внукова О. М. Громадянськість як результат громадянського виховання особистості. *Virtus*. 2015. № 2. С. 117–119.
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>.
5. Курок В. Формування громадянськості фахівців у процесі підготовки в закладі вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 1. С. 234–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_1_24.
6. Ремех Т. О., Пишко О. Л. Формування академічної доброчесності старшокласників як педагогічна проблема. *Академічна доброчесність: виклики сучасності* : збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян, Республіка Польща, м. Варшава, 25.01–05.03.2021. Варшава, 2021. С. 90–94.
7. Твердохліб Т. С. Реалізація політики академічної доброчесності в закладах загальної середньої освіти як умова свідомої доброчесності здобувачів вищої освіти. *Академічна доброчесність: виклики сучасності* : збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян, Республіка Польща, м. Варшава, 22.03–30.04.2021. Варшава, 2021. С. 134–137.
8. Чепіга І. В. Змістовна характеристика сутності почуття громадянськості в учнівській молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2014. Вип. 1. С. 229–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2014_1_27.
9. Шліхта Н., Шліхта І. Виховуємо академічну доброчесність в школі: методичні вказівки для вчителів. Київ, 2019. 81 с.

REFERENCES

1. Bekh I. D. Patriotychnе і hromadianske vykhovannia: punkt zitkennnia ta liniia rozmezhuвання [Patriotic and Civic Education: Point of Contact and Demarcation Line]. Theoretical and methodological problems of education of children and pupils' youth, 2016, Nr 20 (1), pp. 6-11. [in Ukrainian]. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20(1)_3).
2. Verbytska P. V. Teoretyko-metodychni osnovy hromadianskoho vykhovannia uchnivskoi molodi u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Theoretical and Methodological Bases of Civic Education of Pupil Youth in Institutions of General Secondary Education] : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: spets. 13.00.07. Kyiv, 2010. 40 p. [in Ukrainian].
3. Vnuкова O. M. Hromadianskist yak rezultat hromadianskoho vykhovannia osobystosti [Citizenship as a Result of Civic Education of the Individual]. *Virtus*, 2015, Nr 2, pp. 117-119. [in Ukrainian].
4. Kontseptsiiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [The Concept of Development of Civic Education in Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
5. Kurok V. Formuvannia hromadianskosti fakhivtsiv u protsesi pidhotovky v zakladi vyshchoi osvity [Formation of Citizenship of Specialists in the Process of Training in an Institution of Higher Education]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 2018, Nr 1, pp. 234-245. [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_1_24.
6. Remekh T. O., Pyshko O. L. Formuvannia akademichnoi dobrochesnosti starshoklasnykiv yak pedahohichna problema [Formation of Academic Integrity of High School Students as a Pedagogical Problem]. *Academic integrity: the challenges of today*. Warsaw, 2021, pp. 90-94. [in Ukrainian].
7. Tverdokhlib T. S. Realizatsiia polityky akademichnoi dobrochesnosti v zakladakh zahalnoi serednoi osvity yak umova svidomoi dobrochesnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Implementation of the Policy of Academic Integrity in Institutions of General Secondary Education as a Condition of Conscious Integrity of Higher Education Students]. *Academic integrity: the challenges of today*. Warsaw, 2021, pp. 134-137. [in Ukrainian].
8. Chepiha I. V. Zmistovna kharakterystyka sutnosti pochuttia hromadianskosti v uchnivskoi molodi [Meaningful Characteristics of the Essence of the Sense of Citizenship in Student Youth]. *Spirituality of personality: methodology, theory and practice*, 2014, Nr 1, pp. 229-238. [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2014_1_27.
9. Shlikhta N., Shlikhta I. Vykhovuemo akademichnu dobrochesnist v shkoli [Educating Academic Integrity in School]. Kyiv, 2019. 81 p. [in Ukrainian].